

ไม่มีคำตอบจากหอคอยงาช้าง: บทสะท้อนงานสัมมนาเครือข่ายบัณฑิตศึกษา สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาครั้งที่ 10

ธิดิมา อรุณพัฒน์พงศ์ และคณะ*

“ทำทนายสังคมศาสตร์ไทย: ความรู้ท่วมหัวเอาตัว (สังคม) ไม่รอด?” เป็นชื่องานสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา ครั้งที่ 10 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 12-13 มีนาคม พ.ศ.2554 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เป็นเจ้าภาพจัดงาน โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร¹

ย้อนกลับไปในปี 2544 การสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาถูกจัดขึ้นเป็นครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น ภายใต้การริเริ่มของ 5 สถาบันการศึกษา ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยขอนแก่น และ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปัญหาที่นำมาสู่การจัดตั้งเครือข่ายและการจัดสัมมนาใน

* บทความชิ้นนี้เรียบเรียงจากบันทึกของ ธิดิมา อรุณพัฒน์พงศ์ ภาวิ พงษ์ปิ่น พิชามณัฐ ทิพย์พัฒนกุล อาจันต์ ทองอยู่คง ณภัค เสรีรักษ์ อาทิตย์ สุริยะวงศ์กุล นักศึกษา ชั้นปริญญาโท สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการสัมมนาฯ ได้ที่ <http://socdev-cmu.org/news.php?n=&id=38>

ครั้งนั้น ถูกระบุไว้ในรายงานการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาปริญญาโทด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 1 ว่า

การเรียนการสอนของสถาบันการศึกษาต่างๆ ดำเนินไปในทิศทางเฉพาะตามเป้าหมายของสาขาวิชาในสถาบันของตนเท่านั้น ต่างคนต่างดำเนินการโดยไม่ได้มีทิศทางในการพัฒนา ร่วมกัน รวมทั้งไม่มีการพัฒนาเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ร่วมกันจากนักศึกษาและนักวิชาการ ทั้งในและนอกสถาบันการศึกษา

การสัมมนาเครือข่ายฯ จึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นเวทีให้นักศึกษาและนักวิชาการได้แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์การวิจัยด้านสังคมศาสตร์ระหว่างกัน การจัดงานในครั้งนั้นได้รับความสนับสนุนทางด้านงบประมาณจากสภาวิจัยแห่งชาติ

จาก 5 มหาวิทยาลัยในครั้งแรก จำนวนสถาบันการศึกษาที่เข้าร่วมสัมมนาได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ รูปแบบการจัดสัมมนาก็ปรับเปลี่ยนไปตามเจ้าภาพในแต่ละปี สถาบันการศึกษาที่จะเป็นเจ้าภาพในแต่ละครั้งนั้น จะคัดเลือกตามความสมัครใจและความพร้อมของสถาบันนั้นๆ ครั้งล่าสุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้กลับมาเป็นเจ้าภาพอีกครั้ง หลังจากเคยจัดงานมาแล้วเมื่อปี 2545 หากนับจำนวนสถาบันการศึกษาที่เข้าร่วมในครั้งนี้อาจมี 16 สถาบันก็พอจะบอกได้ว่าช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา เครือข่ายฯ นี้คงเป็นที่รู้จักกว้างขวางออกไปมากทีเดียว

งานสัมมนาเครือข่ายฯ ครั้งที่ 10 ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะผู้จัดงานได้แบ่งงานออกเป็น 2 ส่วนหลักๆ คือการเสวนาที่เวทีใหญ่โดยอาจารย์และนักวิชาการ จัดขึ้นในช่วงเช้าของวันที่ 12 มีนาคม 2554 และบ่ายของวันที่ 13 มีนาคม 2554 อีกส่วนหนึ่งคือการนำเสนองานจากวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับปริญญาโทและปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยต่างๆ จัดขึ้นช่วงบ่ายของวันที่ 12 มีนาคม 2554 และช่วงเช้าของวันที่ 13 มีนาคม 2554 คณะผู้จัดงานฯ ได้แบ่งการนำเสนอของนักศึกษาออกเป็น 9 ห้อง แต่ละห้องจะมีประเด็นหลักหรือมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกัน

คุณค่าของสังคมศาสตร์: เราจะไปทางไหนกัน?

เช้าวันที่ 12 มีนาคม เราเดินทางถึงคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ของการจัดงาน ดอกอินทนิลสีม่วงจางๆ หน้าคณะ ช่วยคลายบรรยากาศหม่นมัวเพราะฟ้าไร้แดดได้บ้าง ลิฟต์เพียงตัวเดียวที่ให้บริการขึ้นลงตึกทำงานหนักอย่างยิ่งเนื่องจากมีผู้คนกดเรียกไม่ขาดระยะ เราขึ้นมองทั้งลิฟต์และคนที่ยืนรอกอยู่ก่อนหน้าอย่างปลงๆ คิดว่าคงต้องรอนาน 3-4 รอบจึงจะได้ใช้บริการ บางคนในกลุ่มอดรอนทนไม่ไหว หรือบางทีอาจแค่อยากทดสอบความแข็งแรงของร่างกาย จึงใช้บริการบันไดขึ้นไปชั้น 8 ภายหลังเมื่อเราได้ทดลองใช้บริการบันไดลงมาบ้าง ก็พบว่าวิรุญเขาซับซ้อนหลังกระจกใสที่กรุเป็นกำแพงแทนผนังที่บันนั้นชวนมองอย่างยิ่ง แม้ความงามต้องแลกด้วยอาการเวียนเล็กน้อย เนื่องจากต้องลงบันไดเวียนวนถึง 8 ชั้น อย่างไรก็ตาม ในที่สุดเช้าวันนั้นลิฟต์ก็ได้พาเรามาถึงบริเวณงาน งานวันนั้นผู้คนคึกคัก บางส่วนกำลังรอลงทะเบียน ผู้นำเสนออย่างพวกเราเข้าแถวเพื่อส่งไฟล์นำเสนอให้เจ้าหน้าที่ ผู้คนจำนวนไม่น้อยนั่งรอกอยู่ในห้องประชุมแล้ว

หลังจากการกล่าวเปิดพิธีอย่างเป็นทางการโดย ผศ. ดร.พงษ์อินทร์ รักอริยะธรรม รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการและคุณภาพการศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เวทีใหญ่ในห้องประชุมก็ได้ต้อนรับ รศ. สุรัชย์ หวันแก้ว จากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจารย์สุรัชย์กล่าวปาฐกถาในประเด็น “ปัญหาการประเมินค่างานสายสังคมศาสตร์ในประเทศไทย: ความเสี่ยงในสังคมฐานความรู้ (knowledge-based society)” ประเด็นสำคัญที่อาจารย์สุรัชย์ชวนให้ผู้เข้าร่วมฟังได้ติดตามคือ คุณค่าของงานด้านสังคมศาสตร์ไม่ใช่วางตัววัดแต่อยู่ที่ความสัมพันธ์ ข้อความที่ชวนคิดที่สุดตอนหนึ่งของอาจารย์สุรัชย์ในทัศนะของผู้เขียนคือ “การตั้งคำถามว่า คบกับลาวแล้วเราได้อะไร คบกับกัมพูชาแล้วเราได้อะไร คำถามแบบนี้หรือที่จะทำให้เรา อยู่ร่วมกับประเทศเพื่อนบ้านได้อย่างที่มนุษย์เขาอยู่กัน” คำพูดประโยคนี้ทำให้เห็นภาพว่าปัจจุบันเรากำลังปฏิบัติกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างไร หรือมีนโยบายอย่างไรต่อคนในประเทศที่เรียกว่า “เพื่อนบ้าน” หรือแม้กระทั่ง “มนุษย์” ในสังคมเดียวกัน งานทางสังคมศาสตร์จึงไม่ใช่งานที่สามารถวัดได้ด้วยตัวเลขว่าอยู่ในระดับไหน แต่เป็น

งานที่ต้องเห็นความสัมพันธ์อยู่ในความสัมพันธ์ และรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่มีความแตกต่างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

จากปัญหาเรื่องการประเมินค่างานสังคมศาสตร์ในประเทศไทย และคำถามที่หาคำตอบชัดเจนไม่ได้ว่าเราได้อะไรจากการพูดคุยกันบนเวทีใหญ่ ในช่วงเช้า พอถึงช่วงบ่ายก็เป็นเวลาที่ผู้เข้าร่วมงานแยกย้ายกันเข้าฟังการนำเสนอของนักศึกษาจากสถาบันต่างๆ ในห้องย่อยตามแต่ความสนใจ ห้องย่อยทั้งสี่ในบ่ายวันแรกและอีก 5 ห้อง ในเช้าวันถัดไป ล้วนมีประเด็นที่แตกต่างกัน งานที่น่าเสนอในแต่ละห้องนั้นมีประมาณ 5 ชิ้น สร้างความลำบากใจให้กับผู้เข้าฟังมากพอสมควร เพราะต้องเลือกว่าจะเข้าฟังห้องไหน บางคนจึงใช้วิธี “เดินสาย” เข้าฟังเกือบทุกห้อง ห้องละ 1-2 หัวข้อ แล้วแต่ความสนใจ งานที่จะกล่าวถึงต่อไปจึงมีเพียงแค่ 3 ห้องจากทั้งหมด 9 ห้อง คือห้องที่ 3 “ผู้หญิงตัวตน และการสร้างพื้นที่ที่ต่อรอง” ห้องที่ 4 “คนข้ามแดน” และห้องที่ 5 “การบริโภคและการต่อรองทางวัฒนธรรม” เนื่องจากทั้งสามห้องนี้เป็นห้องที่ผู้เขียนสนใจและได้นั่งฟังโดยตลอด

“ผู้หญิง” อัตลักษณ์ตัวตนบนโลกสมัยใหม่

ผู้คนกว่า 50 คนหลังไหลกันมานั่งฟังห้องย่อยที่มีชื่อหัวข้อว่า “ผู้หญิงตัวตน และการสร้างพื้นที่ที่ต่อรอง” จากทั้งหมด 5 เรื่องที่น่าเสนอ ประเด็นสำคัญที่ผู้นำเสนอทุกคนมีร่วมกันคือ การค้นหาอัตลักษณ์และตัวตนของเพศหญิงภายใต้ระบบสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในบริบทที่ภาวะเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกำลังเฟื่องฟู ทุนนิยมมักเชื่อมโยงเข้ากับความสำเร็จทางเพศสภาพ ที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบสังคมชายเป็นใหญ่

งานสามชิ้นแรกได้ตั้งคำถามถึงการศึกษาผู้หญิงผ่านมิติทางเศรษฐกิจว่า ภายใต้สังคมนการผลิตที่เปลี่ยนแปลงมาสู่ระบบทุนนิยมเต็มรูปแบบนั้น ผู้หญิงเหล่านั้นมีการสร้างพื้นที่และการต่อรองทางสังคมให้ตนเองอย่างไร ทั้งผู้หญิงในสังคมเกษตรและในสังคมเมือง ซึ่งมีทั้งการนำเสนอเรื่องราวของสาวออฟฟิศและเกย์ซहरหญิง นอกจากนี้ ยังมีประเด็นศึกษาถึงตัวตนของผู้หญิงผ่านการบริโภค เช่น งานที่ศึกษาความหมายของการสักกับผู้หญิง รวมไปถึงการนิยาม

ความหมายของผู้หญิงผ่านเพลงซอสตริง ว่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่เปิดให้ผู้หญิงมีโอกาสสื่อสาร พุดจา และแสดงออกเรื่องเพศสู่พื้นที่สาธารณะได้อย่างเปิดเผย

ห้องนี้ได้รับข้อสังเกตจากผู้เข้าร่วมสัมมนาและอาจารย์ผู้ร่วมวิจารณ์ว่า การศึกษาผู้หญิงต้องระวังไม่ไปผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมผ่านตัวงานนั้นเสียเอง นอกจากนั้น ไม่จำเป็นว่าจารีตแบบดั้งเดิมในบางท้องถิ่นต้องเป็นคู่ตรงข้ามที่กดขี่ผู้หญิงเสมอไป เพราะบางทีผู้หญิงก็หยิบยกจารีตบางอย่างขึ้นมาใช้เพื่อสร้างอำนาจและต่อรองสถานะในสังคมเดิมให้ตนเองได้ ในทางกลับกัน ผู้หญิงที่ออกมาทำงานนอกบ้าน แม้ในทางหนึ่ง แลดูเหมือนอิสระในการดูแลควบคุมการเงินของตนเอง หากแต่อีกทาง พวกเธอก็อาจต้องตกอยู่ใต้การกดขี่ในอีกลักษณะหนึ่ง ตามระบบทุนนิยมแบบไม่รู้ตัวเช่นกัน ประเด็นการศึกษาผู้หญิงจึงได้รับการตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมจากผู้วิจารณ์ว่า ควรมองในมุมที่สลับซับซ้อน ซึ่งมักจะพบว่ามีความย้อนแย้งในตัวของมันเองอยู่ด้วยเสมอ

คนข้ามแดน: ชีวิตบนแผ่นดินอื่น

เมื่อเดินห่างออกไปไม่กี่ก้าวจากห้องที่นำเสนอประเด็นผู้หญิง ก็จะพบห้อง “คนข้ามแดน” ห้องคนข้ามแดนนำเสนองานจำนวน 5 ชิ้นที่เกี่ยวข้องกับการโยกย้ายของคนหลากหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์จากพม่าที่เข้ามาทำงานในพื้นที่อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ผู้ศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า คนหลากหลายชาติพันธุ์จากประเทศเดียวกัน เมื่อโยกย้ายมาอยู่ต่างที่ต่างถิ่นก็มีทั้งความขัดแย้งและการร่วมมือกัน รวมถึงบางกลุ่มชาติพันธุ์ที่พยายามอ้างถึงความเหนือกว่ากลุ่มอื่น ขณะเดียวกันกลุ่มอื่นๆ เองก็ไม่ยอมรับการอ้างความเหนือกว่านั้นเช่นกัน

ส่วนงานที่ชื่อ “หมุดยึด คนกระเจาย” ตั้งชื่อน่าสนใจราวบทกวีเพื่อการต่อสู้ งานชิ้นนี้ศึกษากลุ่มนายหน้าแรงงานอีสานซึ่งเป็นผู้จัดหาแรงงานไปทำงานต่างประเทศ กลุ่มนายหน้าจะสร้างเครือข่ายทางสังคม ทั้งกับกลุ่มแรงงานและกลุ่มนายหน้าด้วยกัน เป็นความสัมพันธ์ที่มีทั้งร่วมมือกัน แข่งขันกัน งานชิ้นหนึ่ง ผู้วิจัยได้ศึกษาคนไทยที่พลัดถิ่นไปอยู่พม่าจากการปักปันเขตแดนระหว่างอังกฤษกับสยามในปี 2411 และเมื่อคนเหล่านี้อพยพเข้ามาในไทยแล้ว พวกเขา

ก็ไม่ได้รับสิทธิการเป็นพลเมืองไทย แต่กลับตกอยู่ในภาวะ “ไทยพลัดถิ่นในสังคมไทย” ส่งผลให้ขาดโอกาสเข้าถึงทรัพยากรหลายอย่าง งานชิ้นถัดไป ผู้วิจัยสนใจบทบาทของชาวเวียดนามต่อเศรษฐกิจของจังหวัดนครพนมโดยมองผ่านธุรกิจร้านอาหารเวียดนามในเขตเทศบาลเมือง งานชิ้นนี้ต้องการแสดงให้เห็นประวัติศาสตร์และการปรับตัวของคนเวียดนามที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่จังหวัดนครพนม และบทบาทที่คนไทยเชื้อสายเวียดนามในรุ่นปัจจุบันมีต่อเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดนี้ งานชิ้นสุดท้ายเป็นงานศึกษาชาวลื้อในเขตพื้นที่ชายแดนแม่สาย-ท่าลี่เหล็ก พวกเขาก่อพยพมาจากเมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่าเมื่อย้ายมาอยู่บริเวณพื้นที่ชายแดนพวกเขาต้องดิ้นรนเพื่อสร้างชีวิต สร้างครอบครัว และสร้างสำนึกความเป็นชุมชน อีกทั้งการดำเนินชีวิตประจำวันก็มีความซับซ้อนทั้งในทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การศึกษาเกี่ยวกับ “คนข้ามแดน” ทั้งหมดสอดคล้องกับการศึกษาประเด็นผู้หญิงที่สะท้อนให้เห็นถึงตัวตนที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อก้าวออกจากอาณาบริเวณเดิม คนข้ามแดนและผู้หญิงก็ต้องโยกย้าย ไม่ว่าจะโดยสมัครใจหรือเพราะจำเป็นต้องเผชิญกับการปรับตัวเข้ากับสังคมใหม่ ผู้คนบนพื้นที่ใหม่ล้วนต้องดำรงชีวิตให้อยู่รอดท่ามกลางการแข่งขัน รวมถึงพยายามให้เป็นที่ยอมรับในพื้นที่ใหม่นั้น อีกทั้งยังต้องพยายามดำรงกลุ่มและเครือข่ายดั้งเดิมไว้ด้วย

การบริโภคและการต่อรองทางวัฒนธรรม

หากขยายนิยามของการ “บริโภค” ให้กว้างไปจนถึงที่สุด (แทบจะ) ทุกแง่มุมของมนุษย์ล้วนแต่สัมพันธ์อยู่กับมัน และไม่เพียงเท่านั้น เมื่อการบริโภคล้วนปนเปื้อนไปด้วยตัวตนของผู้บริโภค แต่ละการบริโภคจึงเต็มไปด้วยการต่อรองผลงานทั้ง 5 ชิ้นในหอนี้นำเสนอผ่านกรณีศึกษาต่างกรรมต่างวาระ ไม่ว่าผู้นำเสนองานแต่ละชิ้นจะคำนึงถึงมิติทางการบริโภคและการต่อรองหรือไม่ ในนามของการต่อรอง เนื้อหาส่วนนี้จะบริโภคและต่อรองกับการนำเสนอทั้ง 5 ชิ้นนั้นอีกชั้นหนึ่ง ด้วยการจำแนกกลุ่มอีกครั้งว่าในงานแต่ละชิ้นนั้นศึกษาถึงมิติใดของการต่อรอง ใครบริโภคอะไร และเขาต่อรองอยู่กับอะไร

งานกลุ่มแรกศึกษาการต่อรองเพื่อความเปลี่ยนแปลง ต่อรองให้ได้สิ่งซึ่งผู้ต้องการแต่เขาอาจจะยังไม่มีหรือมีแต่ไม่ใช่อะไรที่พวกเขาต้องการ พวกเขาจึงต้องสร้างพื้นที่แห่งการต่อรองขึ้นมา งานของรัตนะและสมศักดิ์ ศึกษากลุ่มเด็กที่เคยกระทำผิดกฎหมายและไม่หวนกลับมากระทำความผิดซ้ำ และเสนอว่าพวกเขาได้สร้างวัฒนธรรมรองเชิงบวกในหลายๆรูปแบบขึ้นมา มันช่วยให้พวกเขาไม่ย้อนกลับไปกระทำความผิดซ้ำอีก กลุ่มคนเหล่านี้จึงต่อรองอยู่กับ “ตราบาป” ที่สังคมมีต่อพวกเขา ผ่านการสร้างวัฒนธรรมรองที่จะช่วยให้พวกเขาหลุดพ้นออกไปจากตราบาปนี้ได้บ้าง ส่วนอาจินต์ ได้ศึกษากลุ่มแฟนบอล “ไทยลีก” และเสนอว่า แฟนบอลมีปฏิบัติการสร้างวัฒนธรรมแฟนและสร้างสุนทรียะในการชมกีฬาแบบใหม่ ผ่านการสอดใส่ตัวตนลงไปในกาบริโภค พวกเขาจึงมีส่วนร่วมอยู่ในวัฒนธรรมฟุตบอลนั้น และยังได้ย้อนกลับไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของวัฒนธรรมกีฬาในสังคมไทยที่เคยให้ความสำคัญเฉพาะการ “เล่น” แต่ไม่ให้ความสำคัญกับการ “ดู” ได้อีกด้วย ปฏิบัติการของแฟนบอลเหล่านี้จึงสะท้อนถึงการต่อรองที่พวกเขามีต่ออุตสาหกรรมวัฒนธรรมและลักษณะของวัฒนธรรมกีฬาแบบเดิมในสังคมไทย การนำเสนออีกหัวข้อหนึ่ง วิถีกาญจน์ศึกษา วิทยุรุ่นกลางในเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร และเสนอข้อมูลทางสถิติที่ชี้ว่าวิทยุกลุ่มนี้มีการใช้อินเทอร์เน็ตในทางที่ผิดอยู่ในระดับน้อย ส่วนใหญ่ใช้อินเทอร์เน็ตในทางที่เหมาะสม ในด้านหนึ่ง ผลการศึกษาที่ชี้ว่าวิทยุส่วนใหญ่มองว่าตัวเองใช้อินเทอร์เน็ตในทางที่เหมาะสม แสดงให้เห็นถึงการต่อรองของวิทยุรุ่นที่มีต่อภาพเหมารวมที่สังคมให้ไว้ว่าอินเทอร์เน็ตเป็นสื่ออันตรายที่ผู้ใช้โดยเฉพาะวิทยุรุ่นอาจจะใช้ไปในทางที่ผิดได้ แต่ในอีกด้านหนึ่ง การใช้อินเทอร์เน็ตในทางที่ “ผิด” ก็อาจจะเป็นการต่อรองที่วิทยุรุ่นมีต่อมาตรฐานการตัดสิน “ถูก-ผิด” ของสังคมไปด้วยในอีกทาง ดังเช่นที่งานนี้ชี้ว่าการใช้อินเทอร์เน็ตในทางที่ “ผิด” นั้นส่วนมากเป็นการใช้ถ้อยคำไม่สุภาพ นี่อาจจะเป็นการตั้งคำถาม/ต่อรองที่พวกเขามีต่อมาตรฐานทางศีลธรรมเชิงจารีตของภาษา ที่ถูกนำไปใช้อย่างไร้บริบท

งานในอีกกลุ่มหนึ่งศึกษาถึงการต่อรองกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะกับภาวะโลกาภิวัตน์ จักรุนาลย์ศึกษาการให้ความหมายต่อการบริโภคอาหารท้องถิ่นของชาวไทยโคราชบ้านหนองรังกา จังหวัดนครราชสีมา

จักขุมาลย์ศึกษากลุ่มคน 2 กลุ่ม คือ คนรุ่นเก่า (อายุ 60 ปีขึ้นไป) กับคนรุ่นใหม่ (อายุไม่ถึง 60 ปี) และเสนอว่ากระแสโลกาภิวัตน์ทำให้คนทั้งสองกลุ่มให้ความสำคัญต่อการบริโภคอาหารท้องถิ่นในแบบที่ต่างกันไป งานชิ้นนี้สะท้อนถึงกระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งส่งผลต่อคนต่างกลุ่ม ที่แม้จะอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ในลักษณะที่ต่างออกไป แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็ยังมีการเลือกต่อรองต่อกระแสโลกาภิวัตน์นั้นในรูปแบบที่ต่างๆ กันไปด้วย ส่วนการนำเสนอของอิติพร และสุรพงษ์ ศึกษาถึงปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของครูบ้านนอกในโรงเรียนแห่งหนึ่งของจังหวัดสุราษฎร์ธานี และเสนอว่า แม้ในภาวะที่อยู่ในกรอบอำนาจเชิงโครงสร้างหลายๆ แบบที่ทับซ้อนกัน รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามา แต่ครูบ้านนอกก็ยังสามารถต่อรองกับอำนาจเหล่านั้น และแสดงออกมาผ่านตัวตนในชีวิตประจำวันได้ งานในกลุ่มนี้สะท้อนถึงการต่อรองของผู้คนต่อโครงสร้างหลายๆ รูปแบบที่กระทำต่อพวกเขา ทั้งภาวะโลกาภิวัตน์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน

ทั้งหมดนี้ล้วนสะท้อนถึงการต่อรองของมนุษย์ผ่านการบริโภค ที่มีทั้งการต่อรองเพื่อเปลี่ยนแปลง และการต่อรองเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่เพียงแต่ต่อรองกับโครงสร้างหลายชั้นที่ซ้อนทับกันอยู่ แต่ยังรวมไปถึงการต่อรองที่ทั้งรู้ตัวและไม่รู้ตัว การแลกเปลี่ยนในห้องนี้ได้ทั้งท้ายคำถามหนึ่งไว้อย่างน่าสนใจคือ ในฐานะของผู้ศึกษาแล้ว เราจะทำความเข้าใจการต่อรองที่อาจจะไม่แสดงออกมาอย่างชัดเจนและไม่ตรงไปตรงมาได้อย่างไร หากมองในมิติของการบริโภคซึ่งไม่ตรงไปตรงมาโดยตัวมันเองแล้ว ความลึกลึกในการบริโภคนั้นอาจจะจะเป็นคำตอบของการต่อรองที่มองไม่เห็นก็เป็นได้

“วิวัฒน์เวียนวน” ของวงสัมมนาวิชาการ

ตลอดช่วงระยะเวลาสองวัน บรรยายภาศงานเต็มไปด้วยการถกเถียงแลกเปลี่ยน สนทนาตามประเด็นบ้านเดียวกัน อันหมายถึงบรรดานักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่โดยทั่วไปแล้วบางเรื่องราวหรือบางชุดภาษาที่ใช้ไม่สามารถสื่อสารกับคนนอกสาขาวิชาได้ง่ายนัก กระนั้นก็ตามก็ยังมีกำแพงบางอย่างระหว่างผู้คนจากแต่ละสำนักด้วยกันเอง เห็นได้จากคำสะท้อนของ

นักศึกษาที่เข้าร่วมงานสัมมนาครั้งนี้ซึ่งหวังเป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างเครือข่ายของคนคนเดียวกัน หลายคนตั้งคำถามว่า “รู้จักใครเพิ่มหรือไม่”

แน่นอนว่า งานสัมมนาในลักษณะนี้เปิดโอกาสให้นักศึกษาจากหลากหลายพื้นที่ได้เรียนรู้ว่า เพื่อนร่วมทางคนอื่นๆ คิดและทำอะไรกันอยู่ เห็นแนวโน้มของประเด็นการศึกษาที่ได้รับความสนใจกันอย่างไร อย่างไรก็ตามก็ติดหากมีเวลาสำหรับแลกเปลี่ยนระหว่างนักศึกษาด้วยกันเองมากกว่านี้ก็จะเป็นประโยชน์มาก ข้อสังเกตอย่างหนึ่งคือห้องประชุมใหญ่ได้จัดสรรเวลาให้กับเวทีสนทนาของอาจารย์ ซึ่งนับเป็นครึ่งหนึ่งของเวลาการจัดงานทั้งหมด นั่นเท่ากับว่า มีเวลาเพียงหนึ่งวันเพื่อนำเสนอและรับฟังผลงานของนักศึกษาทั้งหมด

สำหรับเวทีเสวนาช่วงบ่ายวันที่สอง “จากห้องเรียนสังคมศาสตร์ สู่ ‘พื้นที่’ สังคมไทย” อาจถือได้ว่าเป็นความใจกว้างของผู้จัดงานที่เปิดเวทีให้พูดคุยในเรื่องนี้ สิ่งที่ผู้เข้าร่วมเสวนาทั้งสี่ท่านอภิปรายบนเวที สะท้อนให้เห็นสภาพห้องเรียนด้านสังคมศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาไทย ประเด็นที่ต่างเห็นตรงกันคือ แวดวงวิชาการสังคมศาสตร์ไทยไม่ได้เชื่อมโยงกับปัญหาใหญ่ๆ ของสังคมเลย ตัวอย่างเช่น ความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของนักศึกษาผู้หนึ่งที่เข้าร่วมสัมมนาว่า ไม่น่าเชื่อว่าจะมีการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความไม่สงบในภาคใต้แม้แต่ชิ้นเดียว โดยเฉพาะจากมหาวิทยาลัยที่อยู่ในพื้นที่

ข้อสังเกตหนึ่งเกี่ยวกับการแบ่งกลุ่มประเด็นของงานที่นำเสนอ คือการตั้งชื่อที่แฝงอคติโดยอาจจะจงใจหรือไม่ก็ตาม สำหรับนักเรียนมานุษยวิทยาแล้วถูกคาดหวังให้มีความละเอียดอ่อนต่อการใช้ภาษา หัวข้อ “ชีวิตชายขอบ” สะท้อนให้เห็นถึงความคิดเบื้องหลังที่ผู้เรียกชื่อมีต่อกลุ่มคนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นชาวมอแกน ผู้สูงอายุ ผู้ใช้ภาษามือ ผู้พิการทางสายตา ไม่เพียงแต่เป็นการกีดกันทางสังคมเท่านั้น แต่ราวกับว่าพวกเขาเหล่านี้ถูกลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์จากวงวิชาการที่อ้างว่าพยายามเข้าใจความหลากหลายของมนุษย์อีกด้วย

นอกจากนั้น ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า จำนวนหนึ่งของหัวข้อที่นำเสนอในงานสัมมนาครั้งนี้ มีความเกี่ยวพันกับประเด็นทางสังคมที่เป็นปัญหายืดเยื้อมา

ยาวนาน² ถ้ามองในแง่ของการเคลื่อนไหวทางสังคมแล้ว งานเหล่านี้คงช่วยขับเคลื่อน ผลักดัน หรือยืนอยู่เคียงข้างผู้เดือดร้อนได้ แต่ถ้ามองในฐานะงานวิชาการ จะพบว่ามีความยากลำบากอย่างยิ่งในการจะวิพากษ์วิจารณ์ตัวชิ้นงาน เนื่องจากสถานะของงานไม่ชัดเจนว่าเป็น “งานต่อสู้” หรือ “งานวิชาการ” ทำให้ลักษณะของการนำเสนองานออกมาในรูปแบบการเล่าเรื่องว่ามีคนได้รับความเดือดร้อนอย่างไรเมื่อใด โดยที่ผู้เสนอไม่ได้บอกข้อเสนอหรือข้อถกเถียงทางวิชาการอันจะอนุญาตให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในเชิงวิชาการ กล่าวคือ ไม่ได้เปิดพื้นที่ที่อนุญาตให้ผู้เข้าร่วมทุกคนแลกเปลี่ยนได้ ในลักษณะที่มีใช้การวิพากษ์ขบวนการต่อสู้ หรือรูปแบบการจัดการกับปัญหาของคนที่ได้รับความสะดวกเดือดร้อน ซึ่งเป็นการลำบากและชวนกระหมัดกระเมี้ยนเกินกว่าที่ผู้ไม่ได้อยู่ในพื้นที่และไม่ได้อยู่ในขบวนการต่อสู้ จะสามารถมีบทสนทนาด้วยได้อย่างเต็มปากเต็มคำ

“อัตลักษณ์เชิงซ้อน” ของนักมานุษยวิทยา?

หลายต่อหลายครั้ง นักมานุษยวิทยามักกล่าวว่ามืออาหารไม่ได้เป็นแต่เพียงการรับประทานอาหาร หากทว่าบริบทของการกินยังเป็นพื้นที่และช่วงเวลาของการทำความรู้จัก สร้าง-สานต่อ-และธำรงรักษาสายสัมพันธ์ หลังจากเปิดงานมาตั้งแต่ช่วงเช้าจบจนกระทั่งตอนค่ำ มืออาหารที่มีลักษณะเชิงพิธีกรรม-พิธีการได้ถูกตระเตรียมไว้เพื่อรอคอยแขกผู้มาเยือนจากมหาวิทยาลัยต่างๆ หรือพูดอีกแบบก็คือ ผู้คนที่เดินทางมาจากหลากหลายถิ่นได้ร่วมประกอบพิธีกรรมกัน

อาหาร การแสดง และเครื่องแต่งกายของเหล่าพิธีกรดำเนินรายการได้ถูกตระเตรียมไว้ในบางลักษณะ กล่าวได้ว่าหยิบเลือกลักษณะทางวัฒนธรรมเฉพาะตัวของดินแดนท้องถิ่นทางภาคเหนือ ซึ่งถึงแม้ผู้เขียนอาจไม่มีความรู้ในรายละเอียดของลักษณะทางวัฒนธรรม-ชาติพันธุ์ต่างๆ อย่างเจาะจงลงไป

² ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง “ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของไทยพลัดถิ่นในสังคมไทย” “มอแกนและคนอื่น: ความสัมพันธ์หลากหลายมิติภายหลังภัยพิบัติสึนามิ พ.ศ. 2547” และ “การเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้านปากมูลเพื่อเปิดปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล” เป็นต้น

แต่เมื่อเห็นดังนั้น ผู้เขียนก็ทั้งแปลกใจและไม่แปลกใจระคนกัน ไม่แปลกใจเพราะในแง่หนึ่งการแสดงให้ประจักษ์แจ้งถึงความเฉพาะเจาะจงก็กล่าวได้ว่าเป็นงานหนึ่งของนักมานุษยวิทยา หรือนักเรียนนักศึกษาทางสังคม-วัฒนธรรมในระดับกว้าง แต่ก็แปลกใจด้วยว่านักมานุษยวิทยาจะเอาเรื่องเอาของเอาความต่างตรงนี้มาขายทำไมกัน

แม้ผู้เขียนจะไม่เชื่อในความคิดเรื่องความเดิมแท้ของลักษณะหรือวัตถุทางวัฒนธรรมแล้วก็ตาม ถึงกระนั้น หากลองพิจารณาลงไปในความไม่แปลกใจของผู้เขียนที่ว่า ผู้ซึ่งพยายามเรียกตัวเองว่าเป็นเจ้าของวัฒนธรรมอาจพยายามเสนอ แสดง หรือสะท้อน เอกลักษณ์-อัตลักษณ์ ของตนออกมาก็ตามที่ผู้เขียนกลับพบว่าอาหารที่ถูกจัดแจงเอาไว้ล้วนไม่สามารถเป็นสิ่งแสดงแทนความเป็นเชิงใหม่หรือความเป็นท้องถิ่นภาคเหนือได้ดั่งนัก ทั้งรูปลักษณ์และรสชาติที่กลับแสดงให้เห็นถึงความดาษดื่นอันหาได้ทั่วไป ไม่โดดเด่น ไม่แตกต่าง อย่างไม่น่าเชื่อ จนผู้เขียนอดรำพึงออกมาให้มิตรสหายที่ร่วมวงกินและสนทนาได้ฟังดังๆ ไม่ได้ว่า “การทำอย่างนี้ออกมามันบอกว่า จะเป็นชาวบ้านก็เป็นไม่ได้ จะเป็นนักมานุษยวิทยาก็เป็นได้ไม่ดี จะเชิดชูความต่างทางวัฒนธรรมก็ไปไม่สุด จะขายก็ยังขายไม่ได้อีก” ถึงอย่างนั้น ผู้เขียนและมิตรสหายก็ตั้งหน้าตั้งตากินอาหารไร้รสเหล่านั้นจนอิ่มหน้า ก่อนที่จะแยกย้ายเพื่อกลับไปเตรียมตัวสำหรับอีกวันถัดมาซึ่งยังรอคอยอยู่ แต่ข้อสงสัยที่ว่านักมานุษยวิทยาจะขายของเหล่านี้ไปทำไมกันยังไม่จางหายไป

จวบกระทั่งงานสัมมนาเครือข่ายฯ ในรอบนี้กำลังจะปิดฉากลง หลังจากการพูด การฟัง การสนทนาแลกเปลี่ยนเกือบเต็มสองวัน ผู้เขียนกลับมาสะท้อนย้อนคิดได้ว่า แม้ผู้คนทั้งหลายที่มาร่วมพื้นที่และเวลาอันนี้ จะร่ำเรียนมาในสาขาวิชาเดียวกันที่เรียกว่า “มานุษยวิทยา” แต่ก็เชื่อว่าความเป็นสาขาวิชาจะถูกจัดระเบียบสร้างวินัยกันมาในแนวทางที่เหมือนกันไปหมด แม้จะมีศัพท์แสงเฉพาะทางที่ใช้ร่วมกัน แต่เท่าที่ในการฉวยใช้ (หรือกระทั่งการไม่ปล่อยให้ศัพท์แสงหรือนามนักมานุษยวิทยาซื้อท้องทั้งหลาย ได้หล่นออกมาอย่างแสนระมัดระวังเลยก็ตามที) ก็ล้วนแตกต่างกัน ความต่างระหว่างกลุ่มคนที่มาร่วม โดยเฉพาะ ความเป็นสำนักหรือความเป็นสถาบันการศึกษา ยังแสดงให้เห็นความต่างที่ค่อนข้างชัดแจ้ง

ยิ่งกว่านั้น ผู้เขียนกลับเห็นว่า สำหรับใครหลายคนแล้ว มานุษยวิทยา อาจเป็นแต่เพียงอารมณ์ระดับกาย ไม่อาจฝังแฝงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งส่วนใด เป็นเครื่องนุ่งห่มที่พร้อมจะถูกถอดออกและหยิบจับกลับมาสวมใส่ได้ใหม่ เมื่อห่มคลุมก็มีท่าทางท้วงที คำพูดคำจา บางแบบบางลักษณะ ที่ตามปกติในชีวิตแล้วอาจจะไม่เผยไม่เอ่ย แต่พร้อมกับที่สวมใส่ ก็อาจหลงลืมความเป็น มานุษยวิทยาที่ถูกสอนให้สวมใส่ไปได้ไม่มากไม่น้อยไปกว่ากัน ร้ายกว่านั้น เมื่อเปลือยตัวออกจากอารมณ์นั้น คล้ายกับว่าหลักวิชาที่เรียนรู้กันมาจะหลุดลื่นเหือดหายไปโดยไม่รู้ตัว

หลังงานรื่นเริงของการพบปะจบลง ผู้เขียนกลับมาทบทวนความสงสัยของตนซ้ำแล้วซ้ำอีก จนในท้ายสุดอาจเข้าใจและตอบตัวเองได้ว่าลักษณะพันทาง อาจเป็นคำคุณศัพท์ที่เหมาะสมกับบุคคลสมัยปัจจุบันที่นักมานุษยวิทยาผู้ศึกษาวัฒนธรรมล้วนไม่มีวันหนีพ้น

บทส่งท้าย

มีพักต้องหาคำตอบให้กับคำถามใหญ่ของงานสัมมนาครั้งนี้ที่ว่า “ความรู้ท่วมหัว เอาตัว(สังคม)ไม่รอด?” ซึ่งอาจเป็นคำถามโลกแตก เพราะแม้แต่คำถามใกล้เคียงอย่างวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของงานสัมมนาเครือข่ายฯ ที่จัดมาครบทศวรรษแล้วคืออะไร ก็ยังหาข้อสรุปไม่ได้ ด้วยวิถีวิทยาแบบสังคม-วิทยาและมานุษยวิทยาซึ่งเป็นวิธีคิดทางวิชาการที่ไม่มุ่งตัดสินความถูกผิดบนฐานความเชื่อเรื่องพหุวัฒนธรรม จึงทำได้เพียงแสดงให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น มากกว่าจะนำพาไปสู่ทางออกจากเขาวงกตของสังคม

เราอาจต้องเดินอยู่ในเขาวงกตนี้ต่อไปอีกหลายครั้งหลายหน จนในที่สุดก็คงถึงวันที่เราเคยชินกับเส้นทาง และนึกวันหนึ่งที่จะออกไปสู่โลกภายนอก หรือเราอาจไม่หาทางออกอีกแล้ว แต่เลือกใช้ชีวิตเจาะทะลุกำแพงออกไปด้วยเครื่องมือใหม่ๆ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยากฝากถึงการประชุมเครือข่ายฯ ครั้งต่อไปที่เราอาจต้องไปนั่งขบคิดหาทางออกจากเขาวงกตลูกเดิมหรือพาตัวเองเข้าไปสู่เขาวงกตที่ซับซ้อนกว่าเดิม คือควรมีเวลาให้กับการนำเสนองานของนักศึกษาใหม่มากกว่านี้ เพราะวัตถุประสงค์หลักข้อหนึ่งของการจัดงานสัมมนา

เครือข่ายฯ ก็เพื่อการแลกเปลี่ยนทั้งประสบการณ์และข้อมูลในการทำวิจัย จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่นักศึกษาแต่ละคนควรได้ใช้เวลาอย่างเต็มที่เพื่อบอกเล่าความคิด ประสบการณ์การทำงานของตน ขณะเดียวกันก็ควรได้ใช้เวลานั้นเรียนรู้ ชักถาม และเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับงานของคนอื่นๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในการทำงานวิชาการ ซึ่งหากจะว่ากันตามหลักการแล้ว การที่นักศึกษาสามารถรวมตัวกันกว่าสิบสถาบันนี้ เป็นโอกาสอันดีที่จะก่อให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน แต่งานในครั้งนี้ได้ใช้เวลาครึ่งหนึ่งให้กับการเสวนาของนักวิชาการบนเวทีในห้องประชุมใหญ่ นั้นทำให้เวลาของห้องย่อยที่มีหัวข้อกว่า 45 เรื่องลดน้อยลงไปโดยปริยาย การนำเสนอคนละเพียงเล็กน้อย การรับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์อย่างรวบรัด และเวลาการถามตอบที่ถูกตัดทอนลงจนแทบไม่มีใครถามอะไรได้เลย ทำให้บรรยากาศการแลกเปลี่ยนทางวิชาการของบรรดาผู้ที่อยู่ในภาวะต้องการการแลกเปลี่ยนและคำวิจารณ์อย่างที่สุดหดหายไปแทบไม่เหลือ เพราะทุกคนต้องเร่งฟัง เร่งพูด เร่งถาม เร่งวิจารณ์ ไม่เว้นทั้งนักศึกษาและนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ

ด้วยเวลาอันน้อยนิดในการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างนักศึกษาแต่ละสถาบัน และปฏิเสธไม่ได้ว่าด้วยสภาพความเป็นกลุ่มก้อนอันเหนียวแน่นภายใต้ตราสถาบันของตัวนักศึกษาเอง ทำให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวิชาการนอกห้องเสวนา หรือแม้แต่บทสนทนาไร้สาระก็ดูเหมือนไม่ได้เกิดขึ้นเลยในงานเสวนาเครือข่ายฯ ครั้งนี้ ทั้งผู้จัดงานเสวนาเครือข่ายฯ และนักศึกษาที่เข้าร่วมงานควรต้องทบทวนจุดประสงค์ของงานนี้กันใหม่ เผื่อว่าคราวหน้าเราจะรู้จักใครเพิ่มขึ้นบ้าง